

вання обсягу вимог щодо умов договору про надання споживчого кредиту, механізму відмови споживача від такого правочину.

встановлення наслідків для споживача, які не дозволяють йому здійснювати зустрічне зловживання правами.

Список літератури: 1. Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов // Підпр.-во, госп.-во і право – 2006 – № 2. 2. Блащук А. М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук – К., 2006. – 20 с. 3. Відомості Верховної Ради України. 4. Витрянский В. В. Кредитный договор: понятие, порядок заключения и исполнения. – М.: Статут, 2005. – 221 с. 5. Денисенко Б. Особливості змін в односторонньому порядку умов договору про надання споживчого кредиту // Підпр.-во, госп.-во і право. – 2006. – № 11. – с. 41-43. 6. Каримуллин Р. И. Права и обязанности сторон кредитного договора по российскому и германскому праву – М.: Статут, 2001. – 240 с. 7. Лотагин С. В. Правовые основы создания и функционирования кредитных бюро в России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – 24 с. 8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. У 2-х т. – 2-е вид., перероб. і доп. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. 2. – 1088 с. 9. Офіційний вісник нормативно-правових актів з митної справи, фінансів, податків та бухгалтерського обліку. – 2007. – № 29. 10. Офіційний вісник України. 11. Синегубов А. Н. Правовое регулирование кредитных историй: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 18 с.

Надійшла до редакції 27.12.2007 р.

УДК 349.2

*О.М. Ярошенко, д-р юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ЗНАЧЕННЯ АКТИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Провідна роль у системі юридичних механізмів захисту прав і свобод людини в сучасному світі належить інституту конституційного контролю. Як особлива державно-правова інституція, він ви-

ник в умовах буржуазної держави за наявності писаної конституції. Уперше був створений у США незабаром після прийняття Конституції, коли Верховний Суд штатів обґрунтував своє право

інтерпретувати Основний Закон країни й оцінювати законодавчі акти щодо їх відповідності йому.

Конституційний Суд України (далі – КС) – орган конституційного правосуддя, відносно новий спеціалізований владний інститут, покликаний надавати висновки стосовно забезпечення верховенства Основного Закону, захисту конституційного ладу, прав та свобод людини і громадянина. Його створення було одним із конкретних підтверджень схильності держави до європейських цінностей. При цьому цей державний інститут народжувався не просто. У жорстких парламентських, наукових і громадських дискусіях про статус органу конституційного контролю, його законодавчого оформлення діапазон поглядів поширювався від надання йому статусу допоміжного консультативного органу при парламенті до покладення конституційно-контрольної функції на суди загальної юрисдикції.

Відповідно до ст. 124 Основного Закону України судочинство здійснюється КС і судами загальної юрисдикції. Згідно зі ст. 1 Закону «Про судоустрій України» судова влада реалізується шляхом відправлення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального й конституційного судочинства [4; 2002. – №27 – 28. – Ст. 180]. За ст. 3 цього ж Закону суди за-

гальної юрисдикції утворюють єдину систему судів, а КС є єдиним органом конституційної юрисдикції в країні.

У своїй поточній, повсякденній роботі, як відзначають окремі науковці, КС доволі часто виносить рішення, які фактично становлять собою нові норми й ліквідують прогалини Конституції, що «впливають з її політико-правової логіки» [14, с. 138]. Цей орган постійно аналізує, критично оцінює стан чинного законодавства й не тільки висуває пропозиції по вдосконалюванню тієї чи іншої галузі, а й створює реальні правоположення, здатні заповнити існуючі юридичні прогалини.

У найзагальнішому вигляді з урахуванням основних напрямків діяльності органів конституційної юрисдикції, мети прийняття актів та їх юридичних особливостей можна виокремити такі види актів КС, як-то: (1) конституційного контролю, (2) щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, (3) процедурні (процесуальні), (4) внутрішньоорганізаційні. Перші дві групи становлять переважну більшість актів цього Суду.

За ст. 13 Закону «Про Конституційний Суд України» КС приймає рішення й надає висновки у справах щодо: (1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України,

актів Президента, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради АРК; (2) відповідності Конституції чинних міжнародних договорів України або тих із них, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; (3) додержання конституційної процедури розслідування й розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Основного Закону; (4) офіційного тлумачення Конституції та законів України [4; 1996. – №49. – Ст. 272].

Зміст і високе місце рішень суду пов'язані в тому числі й з наслідками їх прийняття. Згідно зі ст. 152 Конституції закони, інші правові акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення про це рішення КС. Як наслідок – такий юридичний акт фактично скасовується, втрачає юридичну силу з моменту ухвалення цим органом конституційної юрисдикції рішення про його неконституційність і не підлягає застосуванню. Рішення КС, в результаті яких неконституційні нормативні акти втрачають чинність, мають таку ж сферу дії в часі, просторі й за колом осіб, як і рішення нормотворчого органу, а значить, і загальне значення, не властиве актам судів загальної юрисдикції.

КС виносить рішення у справі, оцінюючи буквальне значення і зміст розглянутого акта, що надається йому офіційним чи іншим тлумаченням або сформованою практикою по застосуванню права й з огляду на його місце в системі правових актів. Цей орган приймає рішення й надає висновки тільки щодо кола питань, які знайшли відбиття у зверненні, і лише стосовно тієї частини акта, конституційність якої підлягає сумніву. Доволі часто цей аргумент використовують судді КС при формулюванні окремої думки. Так, суддя В.Д. Вознюк в окремій думці стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів щодо відповідності Конституції (конституційності) положення ч. 2 ст. 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України, затвердженого постановою Верховної Ради (справа про Дисциплінарний статут прокуратури) наголошує, що, приймаючи рішення, Суд досліджував питання лише в межах конституційного подання [10; 2004. – №26. – Ст. 1710].

У галузевих юридичних науках усе частіше зустрічається точка зору, що акти КС виступають джерелами права. Приміром, О.В. Константиї вважає, що рішення суду слід відносити до специфічних (нормативно-допоміжних) джерел адміністратив-

ного права [7, с. 8]. В.Л. Костюк із приводу системи джерел трудового права робить висновок, що рішення КС займають серед них особливе місце, і пропонує їх розмістити після законів, оскільки вони стосуються офіційних тлумачень законодавчих актів. Досить важливе місце в ній, на його думку, посідають рішення про конституційність тих чи інших актів, тому що у випадку визнання останніх неконституційними, вони втрачають чинність [8, с. 8].

Деякі вчені прирівнюють рішення цього органу конституційної юрисдикції до нормативно-правових актів. Є.П. Євграфова слушно зауважує, що, «ухвалюючи рішення, Конституційний Суд... «звільнює» систему законодавства від актів, що суперечить Основному Закону держави» [5, с. 67]. Розмірковуючи над правовою природою актів КС, М.В. Тесленко підкреслює, що, «вносячи істотні зміни до чинного масиву норм права, Конституційний Суд бере участь у правотворчості. Його рішення про визнання законів та інших правових актів або їх окремих положень неконституційними тягнуть за собою їх скасування, а отже, ці рішення підпадають навіть під формальне визначення нормативних правових актів» [12, с. 7, 8]. Вона ж наголошує, що факт скасування правових норм є рішенням нормативного рівня як

акт, що має вищу юридичну силу стосовно скасованого. Таке рішення КС саме по собі вже має нормативні властивості, тому що воно спрямовано на встановлення, зміну або припинення дії правових норм [11, с. 10]. Ми солідарні з В.С. Венедиктовим, який пише: «...Хоча Конституційний Суд України не можна назвати правотворчим органом у чистому вигляді, оскільки він не створює нових правових норм,... однак рішення Конституційного Суду є остаточними, не підлягають оскарженню й обов'язкові для виконання на території України, що свідчить про нормативність і юридичну силу його приписів» [2, с. 55].

Особливе місце рішень КС в ієрархії юридичних актів України визначається їх юридичною силою. Науковці вирізняють такі ознаки останньої щодо конституційності правових актів: 1) верховенство і вища юридична сила стосовно актів загальних та актів інших судових органів; 2) скасування законодавчого або управлінського акта – це рішення нормативного рівня як акт, який стоїть вище скасованого закону (постанови) безвідносно до його (її) юридичної сили; 3) кваліфікація рішень КС, яка визначається насамперед змістом самого спеціального законодавства; 4) особливий рівень правосуддя, що здійснюється органами консти-

туційної юрисдикції, і високий соціальний статус учасників процесу конституційного правосуддя; 5) особлива юридична сила рішень, що відрізняє їх від актів загальних та актів інших судових органів і зближує їх з актами законодавства, надаючи характеру юридичного прецеденту, тобто нормативної якості [9, с. 117].

Надзвичайно цікавим вважаємо питання співвідношення юридичної сили актів органу конституційного контролю та інших джерел права. З погляду деяких учених, юридичну силу рішень стосовно конституційності юридичних актів можна прирівняти до Конституції. Так, М.В. Вітрук зазначає, що «юридична сила заключних висновків Конституційного Суду... дорівнює юридичній силі самої Конституції, бо ні законодавець, ні будь-які інші органи публічної влади не можуть скасувати або змінити висновки Конституційного Суду в заключних рішеннях щодо конституційності законів та інших нормативних актів або їх окремих положень» [3, с. 108]. Ми ж приєднуємося до точки зору тих науковців, які стверджують, що рішення стосовно конституційності юридичних актів за ознаками ієрархії (субординації) посідають чільне місце після Конституції [5, с. 67]. Метою цих рішень є захист Основного Закону країни. Вони базуються на ньому, виходять з «духу й букви»

його положень, з його системного трактування, але не можуть змінювати Конституцію, її дійсний зміст. У той же час зміна Основного Закону легітимним шляхом з дотриманням вимог його розд. XII безпосередньо впливає на зміст рішень щодо конституційності юридичних актів і визначає його.

Парламент чи інший правотворчий орган не можуть переглядати (долати) рішення КС у тому числі й шляхом повторного прийняття антиконституційного акта. Це положення прямо не передбачено чинним законодавством, але впливає з правових приписів, що називають юридичні властивості актів цього органу конституційної юрисдикції. На відміну від вітчизняного законодавства, у ст. 79 Закону РФ «Про Конституційний Суд Російської Федерації» прямо зазначено, що юридична сила рішення суду стосовно визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта. У цій статті також отримало закріплення ще одне принципове теоретичне положення доктрини конституційного контролю: якщо визнання нормативного акта неконституційним створило прогалини в правовому регулюванні, безумовно, застосовується Конституція. Варто було б на законодавчому рівні закріпити схожі положення і в Україні.

Рішення КС щодо конституційності юридичних актів мають негайну дію: вони набувають чинності з дня їх ухвалення. Саме з цього часу закони, інші юридичні акти або їх окремі приписи, визнані неконституційними, втрачають юридичну силу, про що прямо вказується в самих актах КС. Наприклад, у п. 2 рішення КС у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції (конституційності) положення абз. 2 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) говориться: «Положення абзацу другою частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту», визнане неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення» [10; 2004. – №28. – Ст. 1909].

У чинному законодавстві прямо не визначено час набрання юридичної сили рішеннями, якими юридичні акти або їх окремі положення визнано конституційними, адже ці рішення фактично свідчать про відмову в задоволенні подань про визнання юридичних актів неконституційними як необґрунтованих. Не вказується час набуття ними чинності й у самих рішеннях. Наприклад, у справі №1-36/2000 за конституційними поданнями народних депу-

татів й Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (справа про свободу утворення профспілок) порушувалося питання про відповідність Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» в повному обсязі. Однак за результатами розгляду справи КС вирішив визнати не відповідаючими Конституції, тобто неконституційними, тільки такі положення: (а) ст. 11 Закону, яка обмежує право громадян на свободу об'єднання, і (б) ст. 16 в частині встановлення таких умов легалізації профспілок, які фактично пов'язують початок діяльності створеної з метою забезпечення й захисту інтересів працівників такої організації, як профспілки, з моментом її реєстрації у відповідних органах, що рівнозначно вимозі про попередній дозвіл на утворення останньої. Одночасно цим же рішенням були визнані відповідаючими Конституції, тобто конституційними, положення ст. 8 (у повному обсязі) і статей 11 і 16 (крім їх норм, визнаних неконституційними) Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [10; 1998. – №45. – Ст. 1675].

У теорії права визнається презумпція правильності (чинності) акта: поки його не оскаржено й не визнано нечинним, усі

його норми є частиною чинного законодавства. Тому рішення КС, яким юридичний акт визнається конституційним, не впливає на його чинність, проте це не означає, що воно не набуває чинності й не породжує юридичних наслідків. По-перше, визнання юридичного акта або його окремих положень конституційними є остаточним підтвердженням єдності його форми і змісту, завершальним актом процесу правоутворення. Остаточність рішення КС означає неможливість повторного розгляду питання щодо конституційності цього акта або його окремого положення за тих же умов і в тому ж обсязі, в якому це питання вже було вирішено, хоча така підстава для відмови у відкритті провадження у справі в суді прямо не передбачена законодавством. По-друге, рішення, яким юридичні акти визнано конституційними, як і інші акти органів конституційної юрисдикції, можуть містити правові позиції, в яких розкривається зміст певних положень Основного Закону та юридичного акта, конституційність якого перевірялась.

На конституційному рівні офіційне тлумачення Конституції й законів України виділено в окрему форму діяльності КС, наслідком якої є прийняття того чи іншого юридичного акта. Його мета – забезпечити правильне й

одноставне застосування норми, що роз'яснюється, й ліквідувати неоднозначність чи можливі помилки під час їх використання. Стосовно форми акта, а саме його найменування, між Конституцією і практикою КС, з одного боку, й положеннями Закону «Про Конституційний Суд України» – з другого, має місце колізія. У ч. 2 ст. 150 Основного Закону чітко визначено, що із цих питань КС ухвалює рішення. Однак у ст. 62 цього ж Закону йдеться про надання Судом висновків у справах з питань офіційного тлумачення Конституції й законів України. Принципове значення даної колізії підсилюється тим, що в Основному Законі йдеться про загальнообов'язковість, остаточність і неоскаржуваність саме рішень, а не рішень і висновків органу конституційної юрисдикції. Цю колізію необхідно в законодавчому порядку обов'язково усунути.

Варто погодитися з В.П. Тихим, що рішення КС про офіційне тлумачення, як допоміжний акт, за своєю юридичною силою розташовується за роз'яснюваним актом у такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, а законів – за законами [13, с. 27]. Рішення органу конституційного правосуддя щодо офіційного роз'яснення мають вищу юридичну силу порівняно з підзаконними норма-

тивними актами. Жоден орган державної влади не вправі приймати нормативні чи інші юридичні акти, що суперечать тлумаченню Судом Конституції й законів України. Рішення щодо цього не тягне втрату чинності якими-небудь актами чи їх окремими положеннями, як це відбувається при ухваленні КС рішень стосовно конституційності юридичних актів. Проте акти або їх окремі приписи, засновані на інтерпретації норм, яка суперечить їх роз'ясненню КС, підлягають перегляду органами, які їх видали, за зверненням заінтересованих осіб.

Для характеристики актів органу конституційного контролю принципове значення має те, що, виявивши прогалини у праві, він неодноразово виносив рішення, які давали поштовх для правотворчості компетентним органам державної влади. Так, у рішенні у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України КС постановив, що термін «законодавство», що вживається для визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, а також постанови останньої, ука-

зи Президента, декрети й постанови Кабінету Міністрів, прийняті в межах їх повноважень і відповідно до Конституції й законів України [10; 1998. – №32. – Ст. 1209]. Ураховавши це й можливі наслідки ситуації, яка склалася, Верховна Рада 24 грудня 1999 р. прийняла Закон «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» [4; 2000. – №6 – 7. – Ст. 41], у якому чітко вказала, що сфера застосування контракту визначається тільки законами України.

Рішення КС є прецедентами конституційного правосуддя. Оскільки останнє здійснюється в рамках конституційного судочинства єдиним судом – Конституційним, то для всіх інших судів ці рішення не є прецедентами, тому що жоден суд не розглядає аналогічних справ. Правові позиції КС не є звичайними судовими прецедентами, а прецедентами тлумачення. Ще А.Б. Венгеров підкреслював, що судовий прецедент дає поштовх до створення судами нової норми права, а прецедент тлумачення пов'язано тільки з роз'ясненням уже існуючої правової норми [1, с. 13]. Застосування прецедентів тлумачення КС як нормативних положень (інтерпретаційних норм), слідування ним іншими судами аналогічно застосуванню, так би мовити, класичних нормативно-правових актів.

У світовій практиці перегляд рішень органу конституційного правосуддя – явище, що зустрічається дуже рідко. У переважній більшості випадків воно викликано прийняттям актів, які не були належним чином аргументовані, або обставинами, що зазнали істотних змін. На жаль, більшість законів про Конституційні Суди в країнах колишнього СРСР замовчують існування проблеми перегляду рішень органів конституційного контролю. Це стосується й України. У той же час можливість такого перегляду існує в Республіках Молдова, Киргизія, в багатьох державах Західної, Центральної і Східної Європи.

Поза всяким сумнівом, окремі рішення, винесені в першій і подальші періоди діяльності КС України, потребують перегляду. У першу чергу це стосується рішень, прийнятих із суто політичних причин. Крім того, не може бути визнано правильним положення, при якому цей КС за браком відповідних законоположень і процедур не має легітимної можливості виправити виявлену помилку, зафіксовану в раніше прийнятому судовому акті [6, с. 250-270]. Щоправда, випадків такого перегляду буде не так уже й багато, але цьому інституту належить існувати в умовах демократичної і правової держави, якою бажає стати Україна. Беручи це до уваги, вважаємо за доціль-

не Закон «Про Конституційний Суд України» доповнити статтею наступного змісту:

«Стаття... Перегляд рішень Конституційного Суду України

Рішення Конституційного Суду України переглядається з ініціативи самого Суду на пленарному засіданні більшістю голосів суддів.

Підставами перегляду є:

1) обставини, які не були відомі й не могли бути такими на момент прийняття рішення за умови, що вони істотно впливають на винесене Конституційним Судом рішення;

2) зміна норм Конституції України або законодавчого акта, що були підставою для прийняття того чи іншого рішення;

3) істотні процесуальні порушення, допущені Конституційним Судом при винесенні рішення, що переглядається, і встановлені з дотриманням вимог конституційного судочинства».

Широке правотворче значення рішень КС ґрунтується також на тому, що вони діють безпосередньо й не вимагають підтвердження іншими органами. У той же час існує реальна проблема – реалізація прийнятих рішень, яка стосується не тільки аналізованого органу конституційного правосуддя, а й інших судів. Але ігнорування рішень КС є ще небезпечнішим, тому що підриваються підвалини конституційного ладу і

правопорядку, авторитет усіх органів державної влади й управління, а не тільки престиж цього Суду. Щоб ситуація змінилася принципово на краще, необхідно зміцнювати державні зусилля по реалізації рішень КС громадськості, домагатися їх підтримки з

боку правозахисних та інших громадських організацій і політичних партій. Кардинально ж вирішити проблему, як вбачається, здатен спеціальний закон про порядок виконання рішень Конституційного Суду України.

Список літератури: 1. Венгеров А.Б. Роль судебной практики в развитии советского права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / МГУ – М., 1966. – 18 с. 2. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины: Учебник. – Харьков: Консум, 2004. – 304 с. 3. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991 – 2001 гг.): Очерки теории и практики. – М.: Городец-издат, 2001 – 508 с. 4. Відомості Верховної Ради України. 5. Євграфова Є.П. Акты Конституційного Суду України в системі національного законодавства // Право України. – 2001. – №10. – С. 66-68. 6. Колесников Е.В. Источники российского конституционного права: вопросы теории и методологии: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2000. – 348 с. 7. Константи́й О.В. Джерела адміністративного права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2000. – 19 с. 8. Костюк В.Л. Джерела трудового права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Київ. нац. ун-т. – К., 2000. – 17 с. 9. Овселян Ж.И. Акты органов судебного (квазисудебного) конституционного контроля (на материалах Австрии, Италии, Испании, Франции, ФРГ) // Гос-во и право. – 1994. – №4. – С. 114-123. 10. Офіційний вісник України. 11. Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / ІДП НАН України. – К., 2000. – 18 с. 12. Тесленко М.В. Правова природа актів Конституційного Суду України // Право України. – 2000. – №2. – С. 6-9. 13. Тихий В.П. Концепція і практика офіційного тлумачення Конституції та законів України // Конституційне судочинство. Американський та український досвід. – К.: Б.в., 1999. – С. 14-30. 14. Эффективность закона: Методология и конкретные исследования / Отв. ред. В.М. Сырых, Ю.А. Тихомиров. – М.: ИЗСП при Правительстве РФ, 1997. – 244 с.

Надійшла до редакції 02.10.2007 р.